

Gryciuk, Alina

Klasa robotnicza i ruch robotniczy na Zachodnim Mazowszu na tle przemian rewolucyjnych w Polsce w latach 1878-1948

Rocznik Mazowiecki 8, 308-312

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

nalny Mławy, Pułtuska, Ciechanowa (podkreślając wiodącą rolę tego ostatniego), także Działdowa i Lidzbarka. Tragiczne lata okupacji spowodowały dotkliwie zniszczenia substancji kulturalnej ziemi ciechanowskiej. W Polsce Ludowej, w nowych warunkach, zmieniły się funkcje kultury, jej formy, co pociągnęło za sobą wzrost aspiracji kulturalnych mieszkańców. Na zakończenie referent podkreślił ciągłość tradycji kulturalnej w życiu mieszkańców tego regionu i jej znaczenie.

W ramach dyskusji ciechanowski

ALINA GRYCIUK

KLASA ROBOTNICZA I RUCH ROBOTNICZY NA ZACHODNIM MAZOWSZU NA TLE PRZEMIAN REWOLUCYJNYCH W POLSCE W LATACH 1878—1948

W dniach 5—6 grudnia 1978 r. odbyła się w Żyrardowie sesja popularnonaukowa poświęcona klasie robotniczej i ruchowi robotniczemu zachodniego Mazowsza w latach 1878—1948, zorganizowana przez Komitet Wojewódzki PZPR w Skierniewicach, Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych i Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Skierniewicach z siedzibą w Żyrardowie. Patronami naukowymi sesji byli: Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR, Wydział Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Naczelną Dyrekcja Archiwów Państwowych i Centralne Archiwum KC PZPR. Tematyka sesji łączyła się ściśle z obchodzonymi w 1978 r. wielkimi rocznicami historycznymi: 60-leciem niepodległości państwa polskiego, 60-leciem powstania KPP i 30-leciem zjednoczenia ruchu robotniczego i utworzenia PZPR. Udział w niej wzięli m.in. historycy zajmujący się najnowszą historią Polski, archiwiści, pracownicy muzeów i członkowie towarzystw regionalnych, nauczyciele, przedstawiciele organizacji społeczno-politycznych, lektorzy i wykładowcy szkolenia par-

działacz kulturalny Robert Bartołd wygłosił interesujący obszerny komunikat pt. „Rok 1918 na ziemi ciechanowskiej”, w którym szczegółowo przedstawił wydarzenia 1918 r. i ich tło społeczno-polityczne. Nawiązał też do wcześniejszych działań wojennych na tym terenie. Omówił rozbrajanie Niemców w Ciechanowie, zawiązanie Rady Delegatów Robotniczych i uformowanie się tu pierwszej jednostki Wojska Polskiego — Pułku Mazowieckich Strzelców.

Zamknięcia obrad dokonał prof. Andrzej Zahorski.

tyjnego oraz aktyw partyjny woj. skierniewickiego. Ogółem w sesji uczestniczyło ponad 400 osób.

Na sesji zaprezentowano dotychczasowy dorobek prac badawczych prowadzonych w oparciu o Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych i Zespół Badań Regionalnych przy Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Skierniewicach.

Obrady w imieniu gospodarzy otworzył Ryszard Bryk, I sekretarz KW PZPR w Skierniewicach, po czym przewodnictwo objął prof. dr hab. Tadeusz Walichnowski. Uczestnicy sesji wysłuchali 13 referatów naukowych, stanowiących dorobek badawczy historyków zajmujących się polskim ruchem robotniczym, ze szczególnym uwzględnieniem zachodniego Mazowsza.

Wielkoprzemysłowe skupisko robotników żyrardowskich na przełomie wieków stanowiło temat interesującego referatu doc. Anny Żarnowskiej (Uniwersytet Warszawski). Najwięcej uwagi autorka poświęciła źródłom rekrutacji robotników żyrardowskich, ich li-

czebności i strukturze. Zajął się także położeniem społecznym i stabilizacją rodzin robotniczych Żyrardowa. Uzasadniała, że poziom oświaty miejscowego środowiska robotniczego był wyższy niż w innych ośrodkach włókienniczych Królestwa Polskiego.

Następnie prof. Stanisław Kalabiński (Instytut Historii PAN) przedstawił rozważania zatytułowane „Aktywność polityczna klasy robotniczej Żyrardowa na tle ogólnokrajowych przemian rewolucyjnych w latach 1878—1918”. W referacie tym, opartym na szerokiej bazie źródłowej, autor zwrócił uwagę na problem wpływu walki strajkowej na mobilność społeczno-polityczną całej klasy robotniczej. Jest to niezwykle cenny i rzadki przykład badań nad ruchem strajkowym, w którym autor przechodzi od analizy konkretnych wydarzeń do rozważań ogólnych, syntetycznych. S. Kalabiński zajął się bowiem ukazaniem ruchu strajkowego w Żyrardowie na tle porównawczym całego Królestwa Polskiego, ze szczególnym uwzględnieniem Łodzi i Warszawy. Wiele miejsca poświęcił omówieniu takich problemów, jak rozmieszczenie terytorialne ruchu strajkowego w okresie rewolucji 1905—1907 r. oraz częstotliwość strajków w Warszawie i guberni warszawskiej. W konkluzji postawił tezę o odrębności Żyrardowa od głównych centrów przemysłowych Królestwa Polskiego, co było wynikiem posiadania szerokiego zaplecza surowcowego, jak i własnych źródeł siły roboczej. Nadawało to miastu — zdaniem autora — charakter swoistego i zamkniętego regionu przemysłowego.

Doc. Jan Tomicki (WSNS) i dr Krzysztof Zwoliński (KC PZPR) wystąpili z referatem pt. „Klasa robotnicza i ruch robotniczy na zachodnim Mazowszu w latach 1918—1944”. Autorzy omówili w nim dorobek obcej i polskiej historiografii w zakresie problematyki regionalnej. Szeroko

określili miejsce klasy robotniczej w strukturze społeczno-zawodowej zachodniego Mazowsza oraz ruchu robotniczego (reprezentującego zarówno kierunek komunistyczny, jak i socjalistyczny) wśród różnych ugrupowań politycznych działających w tym regionie. Zajęli się także ważniejszymi ośrodkami przemysłowymi omawianego obszaru, strukturą społeczno-zawodową ludności i specyfiką klasy robotniczej Żyrardowa, Chodakowa, Skierniewic, Brzezin, Łowicza, Tomaszowa Mazowieckiego. Wskazali na zakres wpływów partii robotniczych na tle ogólnych stosunków politycznych. Następnie przedstawili walkę klasową w latach okupacji hitlerowskiej, ze szczególnym uwzględnieniem roli Polskiej Partii Robotniczej.

Referat ostatni w czasie obrad plenarnych pt. „Partie robotnicze w walce o utrwalenie władzy ludowej na zachodnim Mazowszu w latach 1945—1948” wygłosił prof. Władysław Górra (WSNS). Autor przedstawił węzłowe problemy walki o utrwalenie władzy ludowej w tym rejonie na szerokim tle porównawczym w skali ogólnopolskiej. Wiele miejsca zajęły następujące problemy: wyzwoleń i początki budowy władzy ludowej, określenie ram chronologicznych walki o jej utrwalenie.

Następnie kontynuowano obrady w dwóch sekcjach. Sekcji I obejmującej lata 1878—1918 przewodniczył prof. Józef Śmiałowski (Uniwersytet Łódzki). Jako pierwszy głos zabrał prof. Feliks Tych (Centralne Archiwum KC PZPR), który omówił działalność pierwszych organizacji robotniczych w Żyrardowie. Zwiążność i trafność spostrzeżeń oraz duża swoboda w operowaniu szerokim materiałem źródłowym sprawiły, że referat ten należał do najciekawszych. Wiele nowych spostrzeżeń wniósł doc. Jan Fijałek (Instytut Medycyny Społecznej w Łodzi) w referacie pt. „Wzajemne stosun-

ki klasy robotniczej i ruchu robotniczego w ośrodku żyrardowskim i okręgu łódzkim". Podkreślając dotychczasowy brak analiz porównawczych dwóch zbieżnych pod względem struktury ekonomiczno-społecznej i sytuacji politycznej włókienniczych ośrodków, autor podjął udaną próbę odpowiedzi na szereg pytań badawczych. Uznał za zbieżny dla Łodzi i Żyrardowa, a zarazem zweryfikowany w trakcie badań nad historią przemysłu włókienniczego w Polsce (mimo różnej geoeconomicznej genezy oraz wielkości aglomeracji miejskiej), stopień koncentracji kapitału, monopolistyczny charakter oraz dynamikę rozwoju obu ośrodków włókienniczych w omawianych latach. Zwrócił również uwagę na specyfikę odróżniającą oba ośrodki. Łódź skupiała w swoich granicach paręset wielkich, dużych, średnich i małych zakładów, stanowiąc centrum rozległego w sensie geograficznym okręgu przemysłowego, podczas gdy Żyrardów był podokręgiem przemysłowym w ramach okręgu warszawskiego, i to dzięki roli jednego wielkiego przedsiębiorstwa o strukturze kombinatu produkującego wieloasortymentowe tkaniny. Zdaniem referenta oba ośrodki ze względu na monopolistyczny profil były w analogiczny sposób narażone na wahania koniunkturalne w tej gałęzi przemysłu. Następnie J. Fijałek wystąpił z interesującą tezą, że w obu ośrodkach kształtowały się zbieżnie w sensie indywidualnym i zbiorowym cechy osobowości włóknarzy jako robotników przemysłowych. Zwrócił również uwagę na występowanie typowego zjawiska feminizacji zawodu oraz oficjalnie wykorzystywany udział dzieci w procesie produkcji.

Obrazy sekcji II (1918—1948), pod przewodnictwem prof. Janusza Durki (Archiwum KC PZPR), dotyczyły klasy robotniczej i ruchu robotniczego w dwudziestoleciu międzywojennym, w okresie okupacji hitlerowskiej i w

pierwszych latach Polski Ludowej. Doc. Norbert Kołomejczyk (Archiwum KC PZPR) omówił „Podstawowe problemy działalności PPR i PPS na Mazowszu zachodnim w latach 1945—1948”. Zwrócił przede wszystkim uwagę na stan organizacyjny partii robotniczych, ich działalność w okresie reformy rolnej. Przedstawił tworzenie komitetów gminnych, aktywność społeczną i polityczną robotników badanego regionu. Zajął się także składem społecznym organizacji partyjnych, rolą partii robotniczych w przeprowadzaniu zasadniczych przeobrażeń społeczno-ustrojowych na wsi i w przemyśle, a także rozwiązywaniu problemów zatrudnienia ludności, zapewnienia podstawowego zaopatrzenia w surowce i żywność, uregulowania stosunków własnościowych oraz pracy i płacy. Następnie dr Kajetan Dobrosielski (Politechnika Warszawska) w referacie „Początki władzy ludowej na zachodnim Mazowszu w latach 1945—1947” zwrócił uwagę na trudności w badaniach okresu 1945—1947, spowodowane zmianami podziału administracyjnego kraju. Wiele miejsca zajęła problematyka przemian ekonomiczno-społecznych i politycznych. Wykorzystując dotychczasowe badania dr. Józefa Kazimierskiego i dr. Benona Dymka, referent przypomniał proces tworzenia konspiracyjnych rad narodowych na badanym terenie, które objęły swoją działalnością niemalże całość terenów zachodniego Mazowsza, stanowiły ważny czynnik konsolidacji sił demokratycznych wokół idei rewolucyjnego programu przebudowy gospodarczej, społecznej i politycznej.

W drugim dniu sesji w Sekcji I jako pierwszy głos zabrał dr Ludwik Hass, który omówił — na przykładzie Żyrardowa — problematykę wczesnorobotniczego aktywu prowincjonalnego ośrodka robotniczego w latach 1883—1900. Wystąpienie L. Hassa oparte na wnikliwej analizie źródeł archiwal-

nych nawiązywało do referatów plenarnych A. Żarnowskiej, S. Kalabińskiego i F. Tycha. Referat ukazał dynamikę zatrudnienia w zakładach żyrardowskich w latach 1874—1894 na tle powiatu błońskiego, przedstawił miejsce i rolę żyrardowskiej klasy robotniczej w ruchu strajkowym lat 80-ych i 90-ych XIX w. Autor przedstawił wnikliwie przyczyny, zasięg i skutki strajku kwietniowego w 1883 r., bliżej charakteryzując jego organizatorów poprzez analizę miejsc urodzenia, wyznania i ich rolę w akcji strajkowej w zakładach żyrardowskich.

Dr Alina Gryciuk (Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Skierniewicach z siedzibą w Żyrardowie) i mgr Aleksandra Chmiel (Archiwum KW PZPR w Skierniewicach) omówiły źródła archiwalne i stan badań nad ruchem robotniczym i klasą robotniczą zachodniego Mazowsza. Podkreślając wciąż jeszcze niedostateczny dorobek, zwłaszcza w zakresie edycji źródeł, autorki referatu sformułowały szczegółowy i obszerny plan badań. Dr Anna Kuczyńska-Skrzypek (Uniwersytet Warszawski) podjęła natomiast próbę zbadania ewolucji kulturalnej środowiska robotniczego Żyrardowa w warunkach zaborów. Wnikliwą analizą objęła zwłaszcza lata przełomu XIX i XX wieku.

W drugim dniu obrad w Sekcji II (przewodniczył N. Kołodziejczyk) wygłoszono dwa referaty. Mgr Alina Owczarek (Stacja Naukowa MOBN w Łowiczu) przedstawiła referat pt. „Ruch ludowy na zachodnim Mazowszu w latach 1918—1945”. Autorka, sięgając do genezy ruchu ludowego na ziemiach Królestwa Polskiego, zajęła się chłopskim ruchem politycznym na zachodnim Mazowszu przed odzyskaniem niepodległości, w okresie międzywojennym i w latach okupacji hitlerowskiej. Wiele uwagi poświęciła zagadnieniom ekonomiczno-społecznym, zwłaszcza na terenie ziemi łowickiej.

Ostatni referat („Ruch robotniczy i środowisko proletariackie w mieście Brzeziny 1918—1948”) wygłosił mgr Cezary Jabłoński (Liceum Ogólnokształcące Brzeziny). Podkreślając rolę proletariatu w tworzeniu lokalnej społeczności starał się zróżnicować źródła pochodzenia robotników Brzeziny, ich skład narodowościowy i strukturę zawodową. Referat C. Jabłońskiego uszeregował chronologicznie mnóstwo faktów z trzydziestoletniej historii ruchu robotniczego na zachodnim Mazowszu.

Głosy w dyskusji wzbogaciły w istotny sposób wyniki obrad. Wymienić tu należy zwłaszcza komunikat mgr. Andrzeja Stawarza o kulturze środowiska robotniczego zachodniego Mazowsza jako przedmiocie badań etnograficznych, także wystąpienia J. Jakubowskiego, L. Hassa, A. Żarnowskiej. Osobno wspomnieć trzeba duży wkład do dorobku sesji weteranów ruchu robotniczego, którzy wnieśli wiele realiów, podając fakty i nazwiska, charakteryzując sylwetki działaczy i opisy wydarzeń, klimat ideowo-polityczny, atmosferę emocjonalną z minionych lat. Stanowi to dlatego niezastąpione źródło dla badacza tej problematyki.

Podsumowania sesji dokonał prof. Ryszard Kołodziejczyk — przewodniczący Rady Naukowej MOBN, stwierdzając, że obrady przyniosły materiał obfity i cenny. Siedemdziesięcioletnie dzieje klasy robotniczej i ruchu robotniczego zachodniego Mazowsza przedstawione zostały w świetle konkretnych danych, z próbą głębszej analizy i refleksji teoretycznej. Wyrażając się z uznaniem o poziomie referatów, komunikatów i dyskusji R. Kołodziejczyk poparł gorąco postulat opublikowania dorobku naukowego sesji.

Sesji towarzyszyła wystawa pt. „Ruch robotniczy na terenie województwa skierniewickiego w zbiorach archiwalnych i muzealnych”, zorgani-

zowana przez Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Skierniewicach i Muzeum Okręgowe w Żyrardowie. Na wystawie zaprezentowano po raz pierwszy tak bogaty zbiór oryginalnych dokumentów źródłowych.

Sesja spełniła swoje ważne zadanie naukowo-poznawcze, wskazując

jednocześnie na dalsze obszary tematyczne (w tym okres powojenny) wymagające dalszych badań. Dorobek naukowy sesji będzie szeroko wykorzystany, a prezentowane podczas obrad referaty i komunikaty wydane zostaną w osobnej publikacji książkowej.

KRZYSZTOF BRAUN

SESJA POPULARNONAUKOWA „KULTURA LUDOWA — KULTURA NARODOWA”

W ramach obchodów 35-lecia Polski Ludowej i tradycyjnych „Dni Łowicza” odbyła się w dniu 31 maja 1979 r. w Łowiczu sesja popularnonaukowa, zorganizowana przez tamtejszą Stację Naukową Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych przy współudziale Wydziału Kultury Urzędu Miasta Łowicza, Towarzystwa Przyjaciół Łowicza i Ziemi Łowickiej, Muzeum Narodowego — Oddział w Łowiczu oraz Miejskiej Biblioteki Publicznej. Otwarcia sesji i powitania uczestników dokonała naczelnik miasta Łowicza, mgr Teresa Borkowska, podkreślając rolę kultury ludowej w życiu codziennym ziemi łowickiej oraz jej wkład do kultury ogólnonarodowej.

Obradom przewodniczyła prof. Anna Kutrzeba-Pojnarowa (Uniwersytet Warszawski), która w referacie wprowadzającym („Regiony historyczne w kulturze narodu”) przedstawiła drogi rozwojowe regionu łowickiego, jego odmienność i specyfikę wynikającą z utrwalonych przez szereg wieków granic historycznych i powiązań z zapleczem kulturowym, którym było dla Łowickiego Mazowsze. Odmienność losów historycznych, przejawiająca się m.in. trwałością granic administracyjnych, zdeterminowała jedno z przodujących miejsc Łowickiego w skali całego kraju. Dowodzi tego

duża aktywność społeczna i gospodarcza ludności wiejskiej, wysoki poziom oświaty rolniczej, czytelnictwa, upowszechnienia kultury, jak też odmienność i bogactwo stroju ludowego, folkloru, obrzędowości, zdobnictwa i sztuki. Począwszy od połowy XIX w. stanowi też Łowickie silne centrum oddziaływania na przyległe doń obszary, przede wszystkim dzięki wyższemu poziomowi życia kulturalnego, uspołecznienia i świadomości społecznej oraz atrakcyjności kultury.

W inspirującym metodologicznie referacie dr Władysław Baranowski i mgr Ewa Sroczyńska (Uniwersytet Łódzki) przedstawili na przykładzie regionu łowickiego problematykę „Roli tradycji w kulturze ludowej współczesnej wsi”. Szczególną uwagę zwrócili na specyfikę tego regionu, łączącego dużą trwałość kulturową ludności z nowoczesnością gospodarowania, wysokim poziomem świadomości społecznej i stopniem zurbanizowania. Na podkreślenie zasługuje udokumentowane stwierdzenie, że świadomość grupowa mieszkańców Łowickiego wyznacza bardzo wyraźnie granice regionu. Wstępne badania wykazały, że kulturowe dziedzictwo regionu znajduje kontynuację w dziedzinie zwyczajów i obrzędów rodzinnych i dorocznych, stroju ludowego oraz sztuce